

UN GRUP HALLSTATTIAN TIMPURIU ÎN PODIȘUL SUCEVEI

A. LÁSZLÓ

Odată cu primele cercetări privitoare la cultura Gáva, conturată de Amalia Mozsolics în anul 1957¹, o atenție sporită s-a acordat și studierii culturii Holihrady (Goligrad), descoperită încă în perioada interbelică². Este meritul Gallinei Smirnova de a fi observat că cele două culturi alcătuiesc, de fapt, un mare complex cultural, pentru care a propus denumirea de Gáva-Holihrady³. În ciuda progreselor incontestabile, realizate în ultima vreme în cercetarea acestei culturi, cunoștințele noastre sînt, încă, în multe privințe, lacunare. Descoperirile mai vechi sau mai noi rămînînd, adesea, inedite sau publicate selectiv, reconstituirea în ansamblu a elementelor care caracterizează această cultură în diferitele etape ale evoluției sale, ca și compararea descoperirilor provenite din vasta sa arie, întîmpină, și astăzi, numeroase dificultăți. Prin lucrarea de față, în care prezentăm principalele date și concluzii, expuse pe larg într-un studiu mai cuprinzător, sperăm să contribuim nu numai la o mai bună cunoaștere a Hallstattului timpuriu din spațiul est-carpatic, dar și la cea a culturii Gáva-Holihrady, în ansamblul ei.

Formată în regiunea Tisei superioare și mijlocii (NV României, NE Ungariei, SE Slovaciei, Ucraina Transcarpatică de astăzi)⁴, cultura Gáva-Holihrady a depășit repede aria sa inițială, răspîndindu-se, spre est, în Podișul Transilvaniei⁵, iar spre nord-est, peste pasurile Carpaților, în bazinul superior al Prutului și Nistrului, în zona submontană a Ucrainei de astăzi⁶. Ulterior, elemente de tip

¹ A. Mozsolics, *ActaArchHung*, 8, 1957, p. 119—121.

² T. Sulimirski, *WPZ*, 25, 1938, p. 129 (apud G. I. Smirnova, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 359, nota 2); A. I. Meljukova, *MIA*, 64, 1958, p. 20—31; I. K. Svešnikov, *Materiali i doslidženija z arheologii Prikarpatja i Volini*, Kiev, 5, 1964, p. 40—66; G. I. Smirnova, *KS*, 105, 1965, p. 109—118.

³ G. I. Smirnova, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 359—380.

⁴ K. Horedt, *StComSibiu*, 13, 1967, p. 150—152; idem, *Germania*, 45, 1967, 1—2, p. 48—49; *St.Foltiny, Origini*, 2, 1968, p. 348; T. Kemenczei, *ÉvkMiskolc*, 10, 1971, 53—54, 66—67; A. László, *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 595—608; G. I. Smirnova, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 368—371; T. Kemenczei, în *Südzone der Lausitzer Kultur und die Verbindungen dieser Kultur mit dem Südem*, Kraków-Przemysl, 1982 (în continuare: *Südzone der Lausitzer Kultur*), p. 275—277.

⁵ K. Horedt, *StComSibiu*, 13, 1967, p. 150—152; A. László, *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 583—584, fig. 1; S. Morintz, *RevIst*, 30, 1977, 8, p. 1481. A se vedea și C. Preda, *Materiale*, 6, 1959, p. 834—836, 858—859 (Sîncrăieni); N. Vlăssă, *Șt. Dănilă, Materiale*, 8, 1962, p. 341—347 (Sărățel); K. Horedt, *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 527—534 (Lechința de Mureș); E. Zaharia, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 83—104 (Medias); I. Berciu, A. Popa, *Apulum*, 5, 1965, p. 71—92 (Teleac); Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966 (Reci, Cernatu, Porumbenii Mari); K. Horedt, *Așezarea fortificată din perioada tîrzie a epocii bronzului de la Sighetul Marmației*, Baia Mare, 1966; V. Vasiliev, *C. Gaiu*, *ActaMN*, 17, 1980, p. 31—63 (Ciceu Corabia) ș.a.

⁶ Cf. notele 2—3 și L. I. Krušelnicka, *ActaArchCarp*, 19, 1979, p. 73—96.

Gáva au fost descoperite și în mediul culturii Lausitz din sudul Poloniei, în regiunea cursului superior al râurilor Vistula și Saa⁷, iar mai recent chiar pe teritoriul Germaniei răsăritene⁸. Vasta sa arie, dovedind vitalitate și o mare capacitate de adaptare la condiții de mediu uneori mult diferite de cele ale regiunii sale de formare, îndreptățește recenta apreciere potrivit căreia complexul cultural Gáva-Holihrady a fost „un partener egal al culturii Lausitz și al culturii cimbriilor de urne din regiunea Dunării mijlocii”⁹. În acest teritoriu vast, cu tradiții etno-culturale variate, complexul Gáva-Holihrady se manifestă, desigur, sub forma unor grupe care pot fi distinse atât după criteriul teritorial, cât și pe baza unor particularități locale, care vor putea fi mai bine conturate abia după publicarea corespunzătoare a descoperirilor din diferite regiuni. Un asemenea grup, pentru care am propus denumirea de Grănicești (încercând să-l distingem de grupul înrudit Corlăteni)¹⁰, a putut fi identificat, începând cu anii '70 și în Podișul Sucevei, în imediata vecinătate a grupului din Ucraina Subcarpatică, în valea superioară a Siretului și în bazinul afluenților săi din dreapta: Suceava, Șomuzul Mic și Șomuzul Mare (fig. 1). Nu este exclus ca bogăția în zăcăminte de sare și în izvoare sărate a acestei regiuni¹¹, exploatate încă în neolitic¹², să fi constituit o atracție specială pentru populația culturii Gáva-Holihrady.

AȘEZĂRI SI LOCUINȚE

Așezările sînt de două tipuri: fortificate și deschise. Singura așezare fortificată cunoscută, cea de la Preutești, este apărată printr-un triplu sistem defensiv, constînd din valuri de pămînt cu șanțuri adiacente, complete de palisade¹³. Incinta interioară, cu urme slabe de locuire, este foarte mică, de numai 0,12 ha. Așezările deschise, mai numeroase, sînt situate și ele, în general, pe locuri dominante, greu accesibile, cu bune posibilități de apărare. Săpături mai ample s-au efectuat doar în așezarea de la Grănicești, în care stratul de cultură are o grosime de pînă la 50—30 cm¹⁴. Săpături au mai fost efectuate la Botoșana¹⁵ și Mihoveni¹⁶, urmele celorlalte așezări fiind identificate prin cercetări de suprafață¹⁷.

Locuințele. În așezările cercetate pînă acum au fost descoperite atât locuințe adîncite pînă la 50—60 cm în pămînt (Grănicești, Preutești), cât și locuințe construite la suprafața solului (Grănicești), fără să putem face o diferențiere cronologică între cele două tipuri. Vetre și cuptoare se găsesc și în afara locuințelor, lipiturile de lut fiind aplicate peste un strat de pietre (Grănicești) sau fragmente ceramice (Mihoveni).

⁷ M. Bazieliich, *Archeologia Poľski*, 23, 1978, 2, p. 307—354; idem, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 287—297.

⁸ V. Furmanek, F. Horst, în *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*, Berlin—Nitra, 1982, p. 11.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ A. László, în *Actes du II. Congr. Int. Thracologie*, București, 1, 1980, p. 183—184.

¹¹ *Monografia geografică a R.P.R.*, 1, București, 1950, Anexa IX.

¹² N. Ursulescu, *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 307—317.

¹³ D. Popovici, N. Ursulescu, *CercetArh (MIRSR)*, 4, 1981, p. 54—57; 5, 1982, p. 23—27. Informații suplimentare din partea autorilor la fața locului și în Muzeul județean Suceava, pentru care le exprimăm mulțumirile și pe această cale.

¹⁴ Săpături inedite A. László, 1972—1974.

¹⁵ S. Teodor, Suceava, 6—7, 1979—1980, p. 45—50.

¹⁶ N. Ursulescu, P. V. Batariuc, Suceava, 5, 1978, p. 90—91.

¹⁷ A se vedea fig. 1, cu lista descoperirilor, și A. László, *Cercetări Istorice*, 7, 1976, p. 73—74, nr. 30, 36, 42, 45, 66, 67, 82, 83 (Dumbrava; Hăntești; Ilișești; Liteni, com. Moara; Siliștea Nouă; Siret; Vornicenii Mici; Zaharești); A. Păunescu, P. Șandurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, 1, 1976, p. 82, 291 (Corni, Lunca); M. Ignat, *Thraco-Dacia*, 2, 1981, p. 140 (Grămești). Budeni: informații N. Mocașu. Moara: informații M. Ignat, căruia îi mulțumim și pentru amabilitatea cu care ne-a îngăduit studierea materialelor afiate în colecțiile Muzeului județean Suceava.

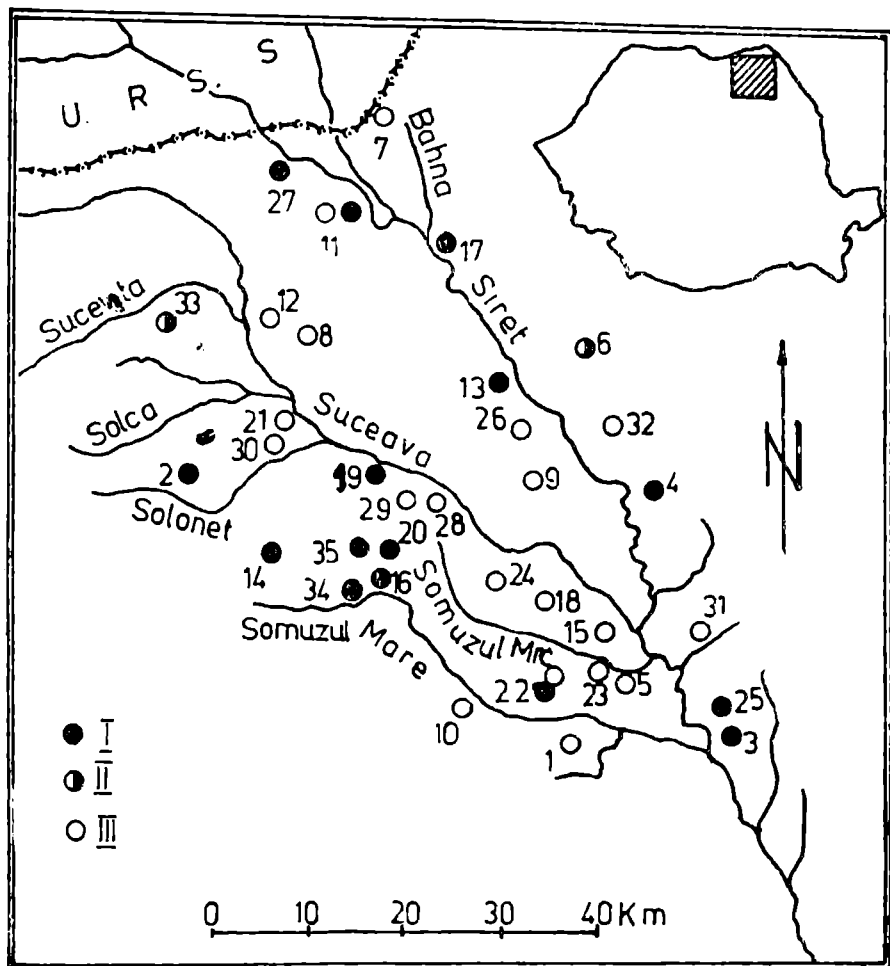

Fig. 1. Răspîndirea culturii Gáva-Holihrady în Podișul Sucevei. I așezări, II necropole, III depozite și obiecte izolate de bronz. 1 Basarabi, com. Preutești; 2 Botoșana; 3 Budeni, com. Dolhasca; 4. Corni; 5 Corni, com. Liteni; 6 Cucorâni, com. Mihai Eminescu; 7 Derșca; 8 Dumbrava, com. Grănicesti; 9 Dumbrăveni; 10 Fălcieni; 11 Grămești; 12 Grănicesti; 13 Hănțești, com. Adincata; 14 Ilișești, com. Ciprian Porumbescu; 15 Liteni; 16 Liteni com. Moara; 17 Lunca, com. Virfu Cîmpului; 18 Merești, com. Vulturești; 19 Mihoveni, com. Șcheia, mun. Suceava; 20 Moara; 21 Părhăuți, com. Todirești; 22 Preatești; 23 Rotunda, com. Liteni; 24 Securiceni, com. Udești; 25 Siliștea Nouă, com. Dolhasca; 26 Siminica; 27 Siret; 28 Suceava; 29 Șcheia, mun. Suceava; 30 Todirești; 31 Tudora; 32 Vlădeni; 33 Volovăț; 34 Vornicenii Mici, com. Moara; 35 Zaharești, com. Stroiștești 1—3, 5, 8—16, 18—30, 33—35 jud. Suceava; 4, 6—7, 17, 31—32 jud. Botoșani.

RITUL ȘI RITUALUL FUNERAR

Ritul funerar este cel al incinerății în urne, practicat în necropole tumulare sau plane. Singura necropolă tumulară, cunoscută pînă în momentul de față, este cea de la Volovăț, unde tumulii formează cinci grupuri, dintre care numai unul a fost sistematic cercetat¹⁸. Diametrul actual al celor șapte tumuli săpați aici integral variază între 6 și 12 m, iar înălțimea lor între 0,40 și 1,50 m. Din cei șapte tumuli, morminte au fost descoperite numai în tumulii 2, 4 și 6 (1, 5, respectiv 15 morminte). Particularitatea ritualului funerar constă în faptul că toate urnele în care au fost depuse resturile cinerare erau așezate cu gura în jos și că le lipsea fundul sau chiar jumătatea inferioară. Aceste părți ale vaselor au fost sparte ritual încă înainte de depunerea lor în mormint, probabil chiar la locul incinerării, care nu a putut fi identificat. Alături de urne au fost depuse mici grămăjoare de fragmente ceramice, iar într-un mormint s-a mai găsit și o mică ceașcă, așezată și ea cu gura în jos. Din inventarul a trei morminte mai face parte și cîte un ac de bronz fragmentar. Pînă în prezent nu a fost surprins nici un mormint „principal”, anterior ridicării tumulului. În lipsa unor asemenea morminte „primare”, cele descoperite nu pot fi socotite drept morminte secundare, după cum s-a afirmat¹⁹. Tumulii pot fi considerați monumente funerare colective destinate unei familii, iar grupurile de tumuli ca aparținînd unei ginți sau familii mari, după cum se crede, de pildă, și în legătură cu necropola din prima epocă a fierului de la Vergina (Macedonia)²⁰. Considerăm, de asemenea, că la Volovăț, ca și la Vergina, tumulii au fost ridicați înainte de orice înmormintare, întrînd în folosință odată cu primul caz de deces în familia pentru care a fost înălțată movila²¹. Monumente funerare colective, comparabile cu cele de la Volovăț se mai cunosc în aria extracarpatică a culturii Gáva-Holihradý sprîjinind concluzia de mai sus. Astfel, în cele 80 de morminte din necropola de la Sopit, de la poalele Beskizilor din Ucraina, au fost descoperite 151 de urne funerare. Cel mai mare complex funerar conținea 26 urne, depuse în momente diferite²².

Rămășițele unei mici necropole plane au fost descoperite în hotarul satului Cucorăni²³. Au ieșit la suprafață aici trei morminte intacte și trei vase izolate, provenite din mormintele distruse de așezările ulterioare existente în același loc. Resturile cinerare au fost depuse în urne cu capac, în mormintele 1 și 2 existînd și un al treilea vas: cîte o străchinuță. În urna mormintului 3 se afla și un capăt de brățară din bronz, ars puternic, și o coastă de animal.

MODUL DE VIAȚĂ. ECONOMIA

Față de perioada imediat anterioară, a culturii Noua, caracterizată prin să așeze de tipul „cenușarelor”²⁴, în epoca culturii Gáva-Holihradý viața devine mai sedentară, așezările mai stabile. Existența „cetății” de la Preutești presupune chiar o ierarhizare a așezărilor, problemă care va putea fi adîncită abia prin viitoare cercetări.

În viața comunităților epocii un rol de seamă l-a avut creșterea animalelor, condițiile naturale ale regiunii favorizînd și ele dezvoltarea acestei ramuri a economiei. Dovezi certe a furnizat, în această privință, studiul materialului osteologic, descoperit la Grănicești, care a permis precizarea următoarelor specii de animale. Cele mai numeroase sînt oasele de bovidee, urmate, în ordinea frecvenței, de resturile de ovicaprine, cabaline și porcine, la care se mai adaugă și ciinele, reprezentat de un tip cu o talie destul de mare. Singurul animal sălbatic, atestat cu

¹⁸ M. Ignat, Suceava, 5, 1978, p. 107—140.

¹⁹ *Ibidem*, p. 113.

²⁰ W. Raut, in *Beiträge zu italienischen und griechischen Bronzefunden* (BPF, XX, 1), München, 1974, p. 100, 145.

²¹ *Ibidem*, p. 100.

²² L. I. Krušelnicka, *ActaArchCarp*, 19, 1979, p. 78—79.

²³ S. Teodor, *ArhMold*, 8, 1975, p. 121—124.

²⁴ A. C. Florescu, *ArhMold*, 2—3, 1954, p. 145—148; idem, *Țacia*, NS, 11, 1967, p. 60—61.

probabilitate, este mistrețul²⁵. Cochiliile de melci, descoperite la Botoșana, atestă și folosirea în alimentație a moluște.or²⁶.

Dovezile privind practicarea agriculturii sînt mai mult indirecte: fragmentele de chirpici, amestecate cu paie și pleavă de cereale sau rîșnițe, provenite din așezări, precum și secerile de bronz din cuprinsul depozitelor sau descoperite izolat. Singura dovadă directă o constituie, deocamdată, un fragment de lipitură, descoperit în bordeiul I de la Grănicești, pe care s-au păstrat impresiuni de boabe de cereale, determinate ca aparținînd speciei *Triticum cf. dicocum*²⁷.

Datele de mai sus pot fi comparate cu cele obținute în legătură cu așezările de la Tășad, jud. Bihor²⁸, Nagykaló²⁹ și Poroszló³⁰ (Ungaria), unde au fost determinate aceleași specii de animale, respectiv au fost descoperite gropi special amenajate (hambare) care au conținut o mare cantitate de boabe carbonizate, de diferite specii de grâu și, în mai mică măsură, de mei. Se poate afirma, astfel, că populația Gáva-Holíhrady practica o economie mixtă, bazată pe creșterea animalelor (probabil în turme) și cultivarea plantelor, a cerealelor mai ales. La cele două ocupații de bază se adaugă, firește, diferitele meșteșuguri casnice, ca și vîntoarea și culesul — activități complementare în asigurarea hranei.

CERAMICA

În studiul ceramicii ne-am bazat mai ales pe cea descoperită la Grănicești, reolotată și prelucrată integral. Această metodă a permis și evaluarea statistică a frecvenței diferitelor categorii ceramice, a tipurilor de vase și de decor, a dimensiunilor vaselor etc. Dintre aceste date statistice vor fi citate, în prezenta lucrare, doar cele mai semnificative.

Pe baza *tehnicii de prelucrare* am deosebit cinci categorii ceramice principale. Analiza tehnologică a unor mostre a evidențiat prezența în amestecul pastei tuturor categoriilor ceramice a cioburilor pisate³¹. În pasta categoriilor ceramice I, III, IV și V s-au constatat și urme de roci sfărîmate. Conform aceluiași analize, după modelare, suprafața vaselor a fost finisată prin două procedee: aplicarea unui înveliș suplimentar de lut, caracteristic categoriilor I și III, și lustruirea, specifică categoriilor II, IV și V, dar observîndu-se adesea și la categoria I.

După toate indiciile de care dispunem, arderea a fost efectuată în gropi, olarii stăpînînd foarte bine procedeele complexe ale arderii vaselor în atmosferă oxidantă, respectiv reductoare³². Categoriei I aparțin vasele de culoare neagră în exterior și roșiatică în interior. Dubla culoare se datorează arderii interiorului vaselor în atmosferă oxidantă, iar a exteriorului în atmosferă reductoare. În groapa de ardere vasele au fost introduse între frunze sau ierburi, care ard lent și incomplet, rezultînd monoxid de carbon (CO), o puternică substanță reductoare. În urma procesului de reducere a oxizilor de fier din compoziția argilei, exteriorul vaselor astfel tratate va căpăta culoarea neagră. Interiorul vaselor, unde circulația aerului nu a fost stînjenită, va fi, în schimb, ars la roșu. Suprafața exterioră a acestor vase este în general mai îngrijit finisată și adesea lustruită. Categoriei II aparțin vasele negre în interior și de o culoare mai deschisă, maronie-cenușie, în exterior. Dubla culoare se datorează, și în acest caz, arderii diferențiate a părții interioare și exterioare a vaselor. În timpul arderii, vasele au fost așezate cu gura în jos, interiorul lor, datorită lipsei de oxigen, căpătînd culoarea

²⁵ Determinarea materialului osteologic provenit din așezarea de la Grănicești o datorăm prof. dr. Sergiu Haimovici (Universitatea din Iași).

²⁶ S. Teodor, Suceava, 6—7, 1979—1980, p. 45.

²⁷ M. Cîrciumaru, *Thraco-Dacica*, 4, 1983, p. 129.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ T. Kemenczei, *FoliaArch*, 32, 1982, p. 92.

³⁰ P. Patay, *FoliaArch*, 27, 1976, p. 198.

³¹ Analizele au fost efectuate în laboratoarele Muzeului de arheologie din Cracovia prin colega Maria Bazieliich, căreia îi mulțumim și pe această cale.

³² Pentru clarificarea unor probleme privind tehnica de prelucrare a ceramicii, arderea mai ales, ne-au fost deosebit de utile discuțiile purtate la Iași, în primăvara 1982, cu dr. Linda Ellis de la Center for archeological research and development, Peabody Museum, Harvard University (Cambridge, Mass., USA).

neagră. Suprafața interioară a acestor vase (străchini, mai ales) este foarte îngrijit netezită și lustruită. Categoriei III aparțin vase mai puțin îngrijit lucrate, de culoare cărămizie-maronie, cu nuanțe cenușii, arderea efectuându-se într-o atmosferă oxidantă imperfectă. În categoria III am inclus vasele confecționate după aceleași procedee, nelustruite, dar lucrate mai îngrijit, din pastă mai omogenă, cu pereții mai subțiri. Categoriei IV îi aparțin vasele de culoare neagră, arse cu gura în jos în atmosferă reductoare. Sînt lucrate din pastă bună și fină, cu suprafețele bine netezite și lustruite. Categoriei V îi aparțin vasele de o culoare deschisă, roșiatică-maronie, arse în atmosferă oxidantă. Sînt confecționate din pastă bună și fină, cu suprafețele îngrijit netezite și lustruite. Frecvența celor cinci categorii ceramice, calculate pe baza celor 9103 fragmente de vase descoperite la Grănicești, este următoarea.

Categori cer.	I	II	III	IIIa	Total III—IIIa	IV	V
Nr. fragm. cer.	957	1 581	4 931	1 091	6 022	190	353
%	10,54	17,35	54,16	11,99	66,15	2,08	3,87

După cum se va arăta mai jos, există o strînsă legătură între aceste categorii ceramice, pe de o parte, și forma și decorul vaselor, pe de altă parte.

Formele și decorul. Reconstituirea repertoriului de forme este mult îngreuiată de starea fragmentară a ceramicii descoperite. Ne-am străduit, totuși, să reconstituim grafic, integral sau parțial, toată gama posibilă de forme, oferită mai ales de ceramica așezării de la Grănicești. Tipurile de vase vor fi prezentate în ordinea frecvenței lor, între paranteze fiind menționată proporția lor procentuală față de cele 1503 fragmente ceramice de la Grănicești, în cazul cărora s-a putut stabili forma vasului din care făceau parte.

1. *Borcane și vase în formă de sac* (40,51%). Sînt confecționate din categoriile III (66%) și IIIa (32,84%) și numai foarte rar din categoria I (1,15%). Am stabilit trei tipuri (cu șapte variante): A, cu pereții dreți în partea superioară, îngustîndu-se spre fund (fig. 2/1,5); B, cu corpul ușor bitronconic (fig. 2/2); C, de formă tronconică (fig. 2/3—4). Foarte caracteristice pentru aceste vase sînt proeminentele-apucători, plasate sub margine. Singurul ornament mai frecvent îl constituie striurile. Acest decor caracterizează vasele descoperite la Grănicești, Botoșana, Preutești și Volovăț. Mai rar, se întîlneste sub marginea vaselor un șir orizontal de alveole, executate cu virful degetului (Grănicești) sau un șir orizontal de găuri (incomplete) cilindrice, adînci (Grănicești, Volovăț, Botoșana). Brîul alveolat, absent la Grănicești, apare într-un singur caz la Volovăț și foarte rar la Botoșana, fiind însă foarte frecvent la Siliștea Nouă. Acest decor apare și pe fragmentele de borcane descoperite la Hăntăști, Liteni, Vornicenii Mici și Zaharești.

2. *Străchini și castroane* (33,45%). Aceste vase sînt confecționate din categoriile ceramice II (60,03%), IIIa (25,84%), IV (6,56%) și V (7,55%). Au fost deosebite cinci tipuri (și, în total, 17 variante): A, forma cea mai simplă, tronconică, cu gura larg deschisă (fig. 3/2); B, cu corpul mai mult arcuit decît tronconic și cu marginea îndreptată în sus (fig. 3/1,4); C, cu pereții elegant arcuiți și marginea evazată (fig. 3/3, 5—6); D, cu marginea înclinată spre interior (fig. 3/7); E, castroane adînci cu gura larg deschisă, gîtul arcuit și corpul globular-turtit (fig. 3/8). Predomină tipul A (53,38%), cele mai puțin frecvente fiind tipurile D (4,85%) și E (3,88%). Foarte rar, străchinile sînt prevăzute cu proeminențe sau urechiușe perforate orizontal (Grănicești, Preutești, Cucorăni, Siliștea Nouă). Marea majoritate a străchinilor este neornamentată. Decorul cel mai frecvent, observat la Grănicești, îl constituie striurile, întîlnite la tipurile A și B. Caneluri orizontale, paralele, situate în partea superioară a vasului, în exterior, se întîlnesc la tipurile A, B și D (Grănicești, Cucorăni, Siliștea Nouă). Mai frecvente sînt canelurile orizontale paralele, aflate în interiorul unor vase de tip A și C. Caneluri arcuite, paralele, apar în interiorul unor străchini de tip neprecizat. Buza unor străchinii de tip A, B,

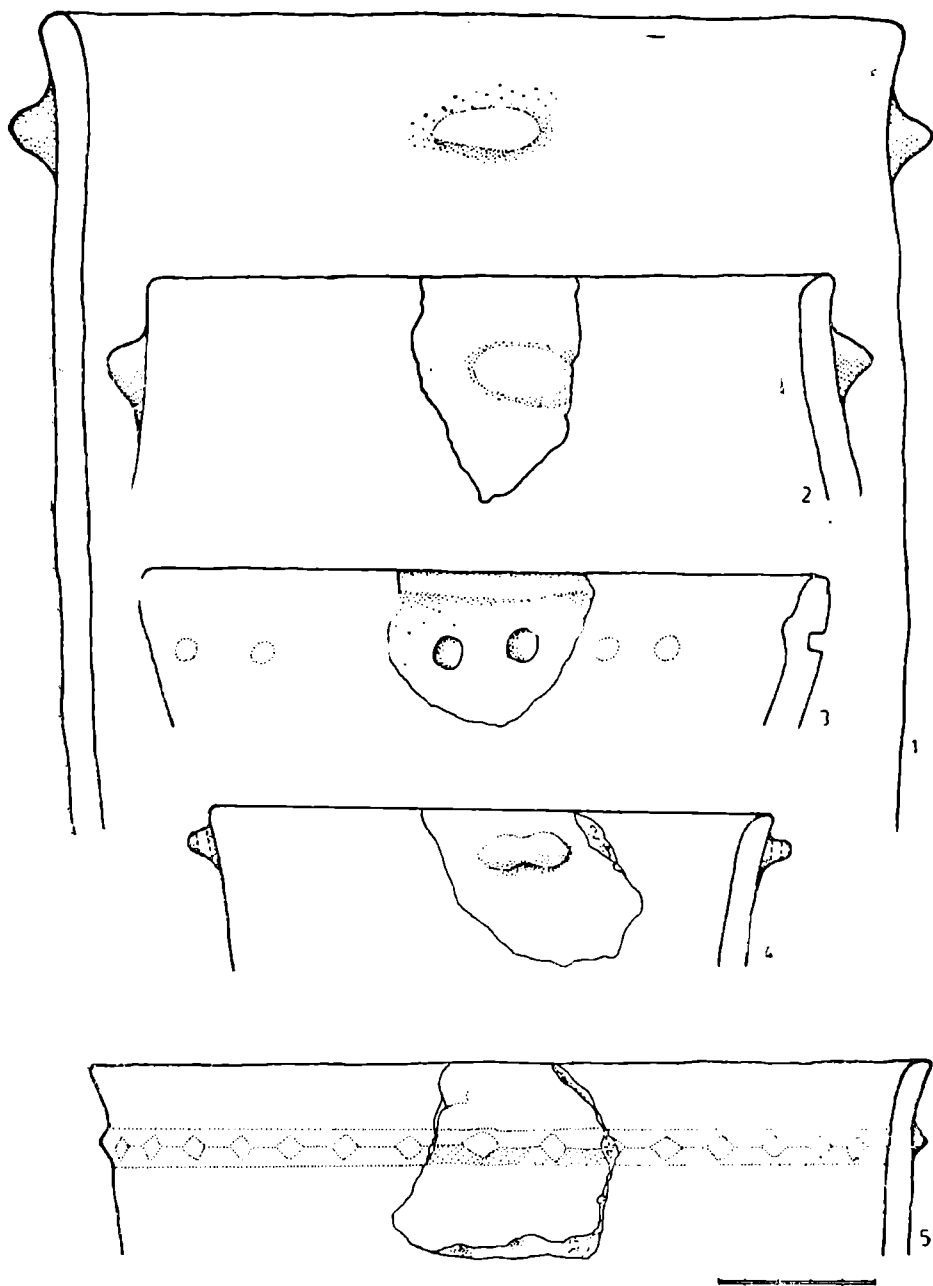

Fig. 2. Borcane și vase în formă de sac. 1—4 Grănicești ; 5 Siliștea Nouă.

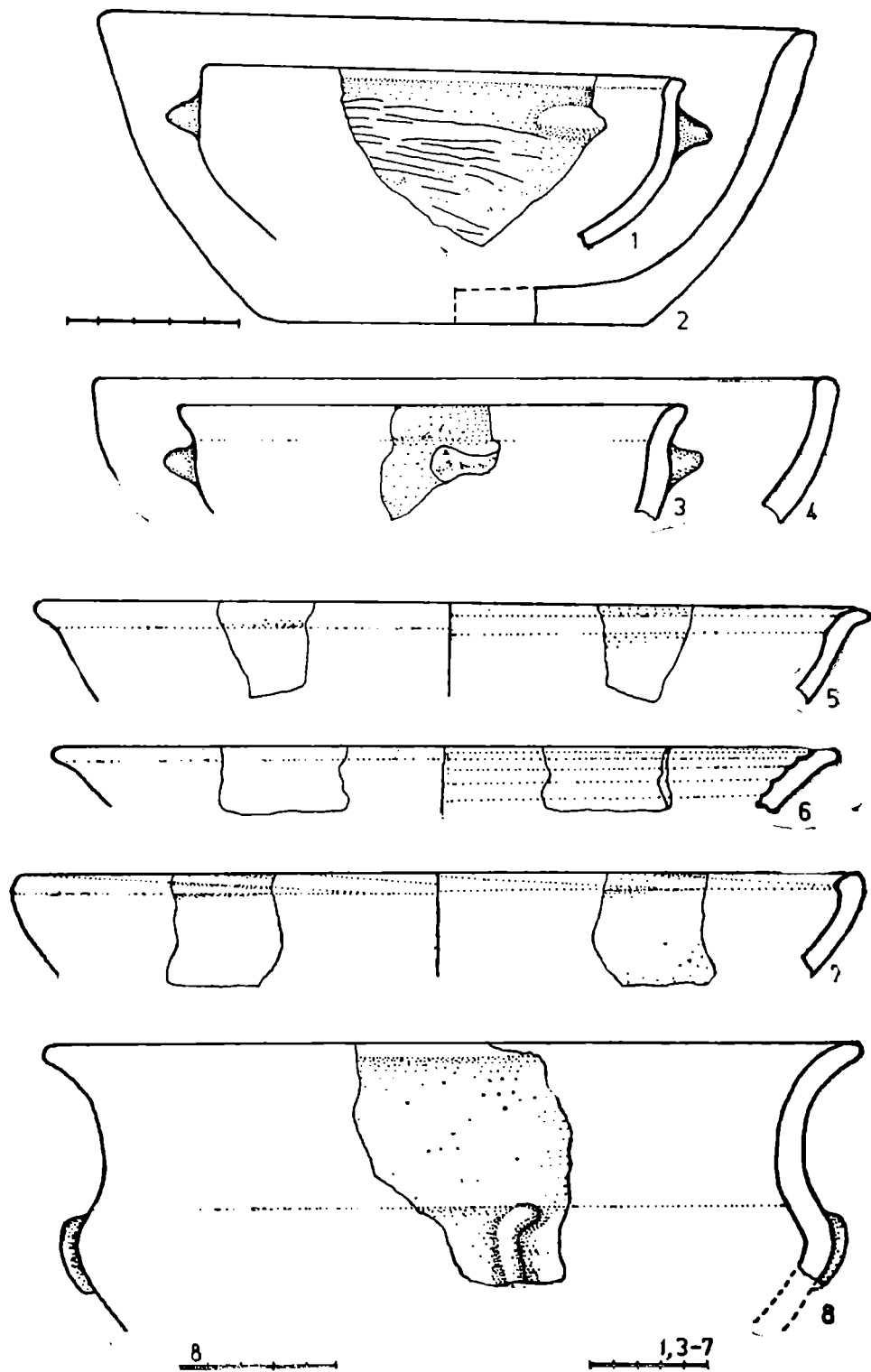

Fig. 3. Străchilni și castroane. 1—8 Grănicești.

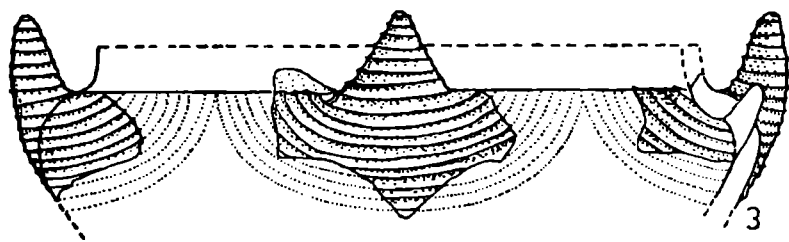
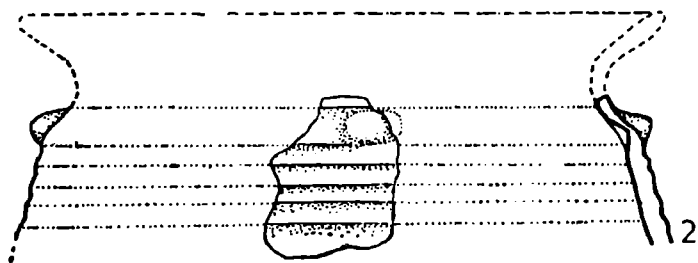
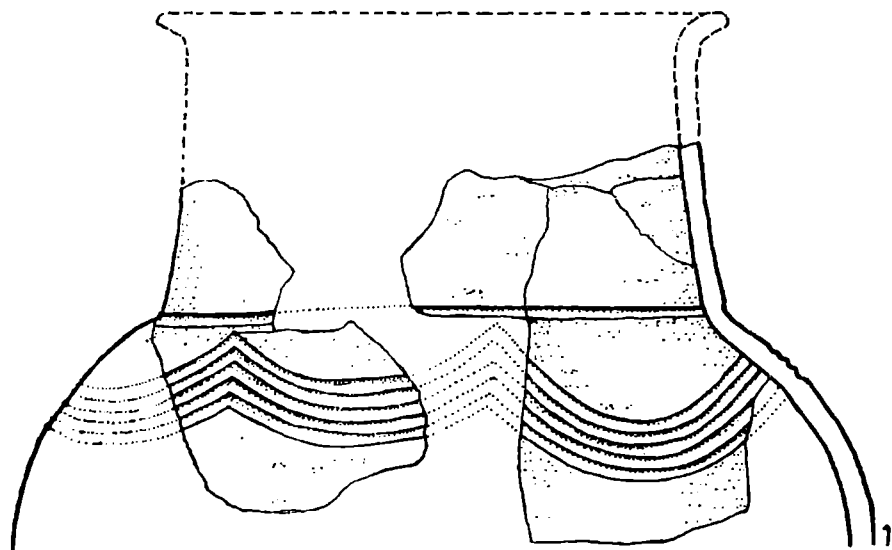

Fig. 4. Vase bitronconice-pînteoase. 1—3 Grănicești.

C și D poate fi prevăzută cu fațete horizontale sau oblice. Decorul specific al castroanelor de tip E îl constituie nervurile verticale sau arcuite, plasate pe pântecul vaselor.

3. Vase bitronconice-pintecoase, numite în literatură și urne de tip (pseudo) villanova sau „amfore” (9,51%)³³. Marea lor majoritate este confecționată

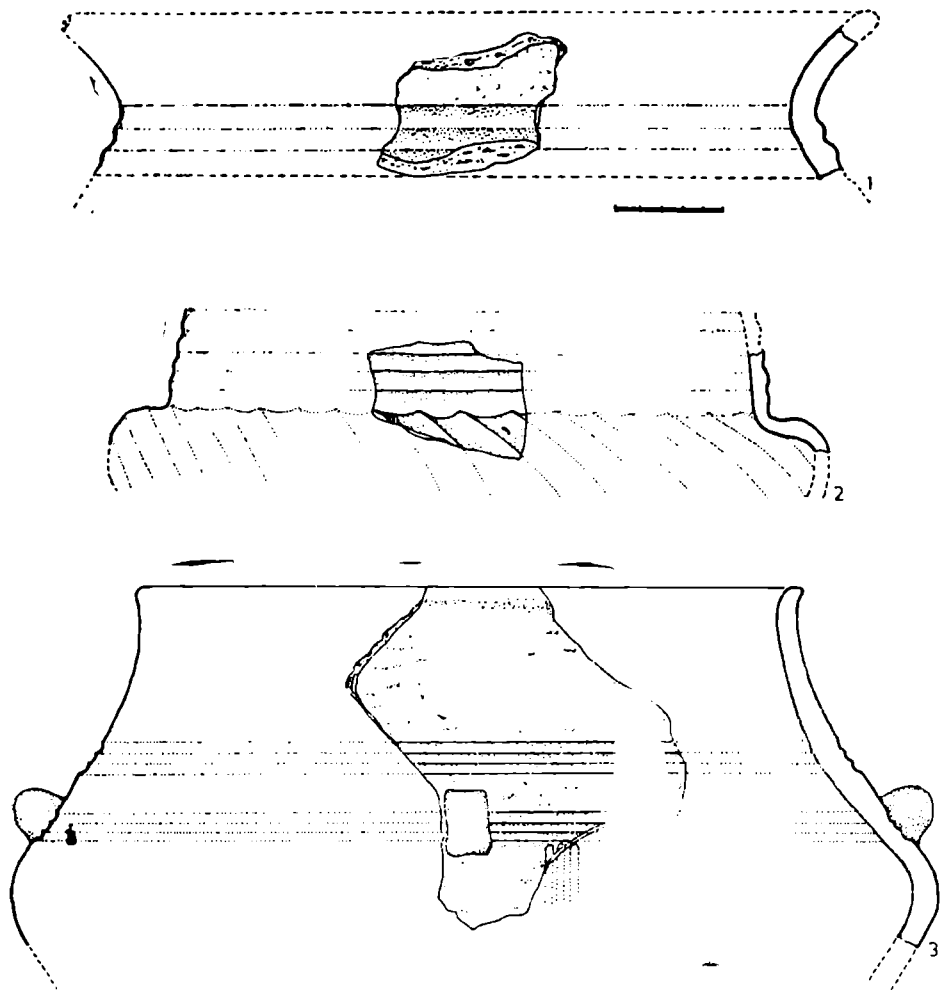

Fig. 5. Vase bitronconice-pintecoase (3 : formă deosebită). 1—2 Grănicești ; 3. Moara.

³³ În legătură cu aceste vase, mult discutate în literatura de specialitate, a se vedea A. Mozsolics, *ActaArchHung*, 8, 1957, p. 120—121 ; E. Patek, *ActaArchHung*, 13, 1961, p. 66—70 ; O. Trogmayer, *ActaArchHung*, 15, 1963, p. 104—106 ; M. Rusu, *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 189 ; K. Horedt, *StComSibiu*, 13, 1967, p. 150—152 ; St. Foltiny, *Origini*, 2, 1968, p. 333—356 ; J. Paulik, *Sborník Slovenského Národného Muzea, Historia*, 62, 1968, 8, p. 39—43 ; T. Kemenczei, *Évk-Miskolc*, 10, 1971, p. 51—53 ; A. László, *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 585—591, 599—608 ; T. Kemenczei, in *Sudzone der Lausitzer Kultur*, p. 278 ; idem, in *Sudosteuroopa zwischen 1600 und 1000 v. Chr*, Berlin, 1982, p. 314 ; idem, *FoliaArch*, 33, 1982, p. 78, 82.

din categoria I (86,01%), iar restul din categoria V (13,98%). Am deosebit trei tipuri principale (cu cinci variante). A: vase cu marginea evazată, gît înalt, cilindric sau ușor tronconic, avînd partea superioară a corpului bolțită, iar cea inferioară tronconică cu fundul îngust (fig. 4/1). Zona de contact a gîtului cu partea superioară a vaselor este ornamentată cu una sau mai multe caneluri horizontale, sub care urmează, adesea, o fasciculă compusă din 4—6 caneluri paralele arcuite („în ghiclande”), care constituie decorul caracteristic al acestui tip de vas. Partea superioară și cea inferioară a corpului vaselor pot fi separate printr-o zonă de contact proeminentă, ornamentată cu caneluri oblice, largi (Grănicești, Botoșana, Volovăț?). B: Vase cu marginea evazată, corpul bitronconic, cu sau fără un umăr proeminent, ornamentat cu caneluri sau fațete oblice (fig. 4/2; 5/1—2; 8/5). Partea superioară a vaselor („gîtul”) este adesea ornamentată cu caneluri horizontale, paralele (Grănicești, Hănțești, Liteni, com. Moara, Siliștea Nouă, Cucorâni). C: Vase cu gît înalt, cilindric sau tronconic, și marginea răsfrîntă în afară, iar corpul rotunjit, îngustat spre fund. De cele mai multe ori tot gîtul este acoperit cu caneluri horizontale, paralele, iar pîntecul prevăzut cu proeminențe conice, hipertrofiate, goale în interior și înconjurate cu caneluri concentrice. Acest tip de vas este reprezentat printr-un fragment foarte caracteristic, provenit din mijlocul rotunjit al unui vas, parțial reconstituit grafic, descoperit la Grănicești (fig. 4/3). Acest fragment reprezintă, deocamdată, singura atestare a acestui tip de vas în spațiul extracarpatic. Marea majoritate a vaselor de la Grănicești aparține tipului A.

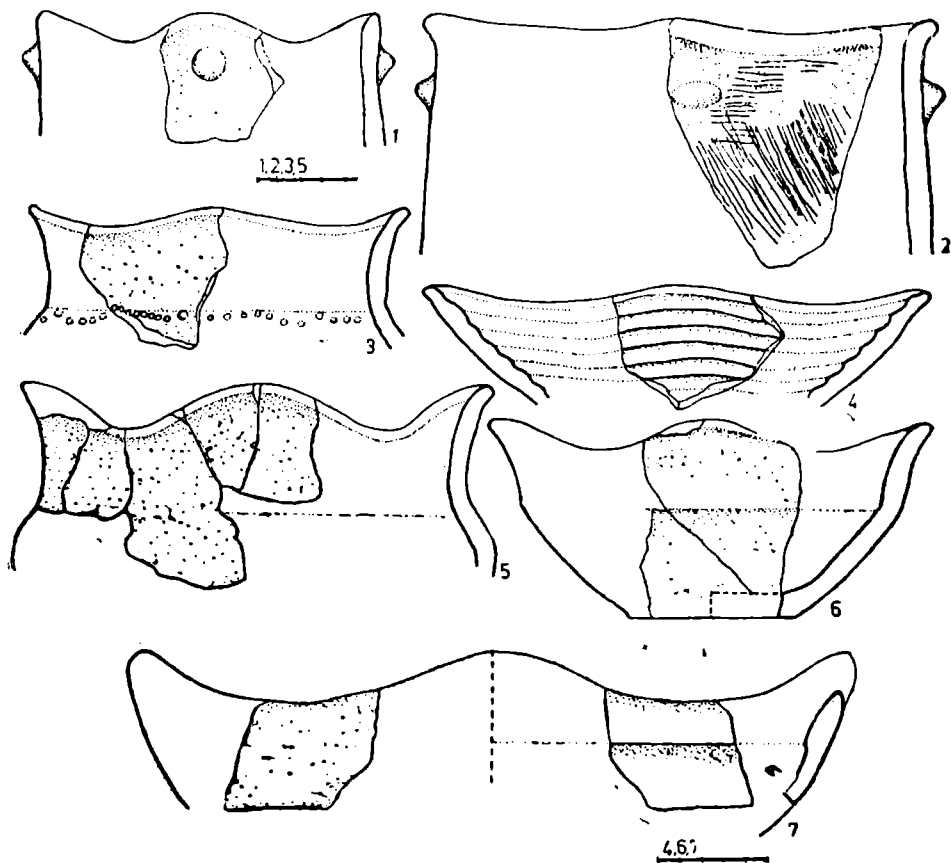

Fig. 6. Vase cu buza lobată. 1—7 Grănicești.

4. *Vase cu buza lobată* (6,25%). Sînt confecționate din categoria ceramică II (3,15%), III (5,26%), IIIa (89,36%) și V (2,10%). Pot fi deosebite trei tipuri (cu 6 variante). A. Borcane cu pereții drepti sau cu corpul ușor bitronconic (Grănicești, Botoșana). Pot fi prevăzute cu proeminente și ornamente cu striuri (fig. 6/1—2). B. Străchini cu profilul simplu sau mai articulat, ornamente uneori în interior cu caneluri arcuite, paralele, urmînd linia ondulată a buzei (fig. 6/4, 6—7: Grănicești). C. În cadrul vaselor cu buza lobată tipul cel mai frecvent îl constituie vasele cu partea inferioară de formă globulară-turtită, care se continuă într-un gît relativ înalt, drept sau ușor arcuit (fig. 6/3,5). Linia de contact dintre gît și corp este marcată printr-un umăr pronunțat, care poate să fie prevăzut cu mici proeminente. Aceste vase pot fi ornamente cu striuri, cu fascicule de linii incizate în valuri sau, rar, cu un șir de mici gropițe dispuse în ghirlande (Grănicești, Volovăț, Botoșana).

5. *Cești, căni* (5,87%). Aparțin ceramicii bune și fine, fiind confecționate din categoriile IIIa (31,03%), IV (41,37%) și V (27,58%). Aceste vase prezintă o mare varietate, fiind stabilite șase tipuri (A—F) și 12 variante (fig. 7/1—11). Pot fi ornamente cu grupuri de linii incizate sau adîncite, cu caneluri fine, paralele, orizontale, în ghirlande sau oblice, cu șiruri de gropițe, orizontale sau arcuite (Grănicești, Botoșana, Cucorăni, Preutești, Volovăț).

6. *Pahare* (1,92%). Toate aparțin ceramicii fine, respectiv categoriilor IV (86,20%) și V (13,79%). Tipul A este de aspect bitronconic, cu umărul bine marcat, care poate fi prevăzut cu proeminente mici sau cu caneluri fine oblice (fig. 8/1). Un exemplar este ornamentat cu grupuri de linii incizate. Tipul B are gîtul scurt, cilindric, umărul bine marcat și corpul globular (fig. 8/2). Sînt neornamentate (Grănicești).

7. *Forme incerte*. A. Unele fragmente (1,59%) par să facă parte din vase de calitate bună și fină, de mărime mică și mijlocie, cu gît înalt, cilindric sau ușor arcuit, și corpul globular, ornamente cu caneluri fine. B. Alte fragmente (0,33%) aparțin unor vase confecționate din pastă fină, de dimensiuni nu prea mari, cu corpul alungit, elegant arcuit, ornamente cu fascicule de caneluri înguste, orizontale sau arcuite (fig. 8/10: Grănicești).

8. *Forme deosebite*. A. Menționăm aici două vase mici, de formă bitronconică, lucrate din pastă fină, de culoare brună-cenușie, descoperite în necropola de la Cucorăni (fig. 8/3—4), care au cele mai apropiate analogii în cultura Lausitz din Polonia și Ucraina³⁴. B. Tot din necropola de la Cucorăni provine un vas de formă bitronconică-pîntecoasă cu marginea evazată și buza fațetată, lucrat din pastă fină, cenușie. Între buză și umăr se află două torți verticale din bandă lată (fig. 8/9). Acest vas amintește de varianta cu două torți a „amforelor” sau „urnelor” de tip Kyjatice³⁵. C. Vas bitronconic de aspect scund cu marginea ușor evazată, ornamentat cu două benzi compuse din cîte trei caneluri orizontale înguste. Fascicula inferioară de caneluri, aflată imediat deasupra umărului, este întreruptă de (probabil patru) proeminente semicilindrice. Pîntecul vasului pare să fi fost ornamentat cu grupuri de caneluri înguste, verticale (fig. 5/3: Moara). Și acest vas amintește de unele forme Kyjatice și Gáva³⁶.

9. *Vase miniaturale*. În așezarea de la Grănicești au fost descoperite nouă exemplare (0,59%), iar la Botoșana un asemenea vas, imitînd cu mai multă sau mai puțin fidelitate formele „mari” (borcane, străchini, vase cu gît înalt și corpul bombat, vase cu buza lobată, cești).

10. Dintre fragmentele ceramice aparținînd unor vase de formă nedeterminată menționăm cîteva, ornamente cu linii incizate arcuite, probabil în ghir-

³⁴ M. Gedl, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 11—33, fig. 4/e; 5/b, e; 9/a—b; B. Gediga, *ibidem*, p. 49—58, pl. 1; K. Moskwa, *ibidem*, p. 301—315, fig. 5/i, j; L. I. Krušelnicka, *Pivnične Prikarpattja i zahtidna Volin za dobi rannogo zaliza*, Kiev, 1976, fig. 15/III, 17, IV, 24; *idem*, Acta ArchCarp, 19, 1979, fig. VI/7.

³⁵ Cf. J. Paulik, *op. cit.*, p. 40, fig. 5; T. Kemenczei, ÉvkMiskolc, 9, 1970, p. 33—34, fig. 3, pl. II/10, 13; VI/5; VIII/7—8, 10; XIV/3; *idem*, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, fig. 5/2.

³⁶ J. Paulik, *op. cit.*, fig. 5/3, 6, 9—10; T. Kemenczei, ÉvkMiskolc, 10, 1971, pl. I/1—2; *idem*, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, fig. 5/3—4, 6; *idem*, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, fig. 1/8.

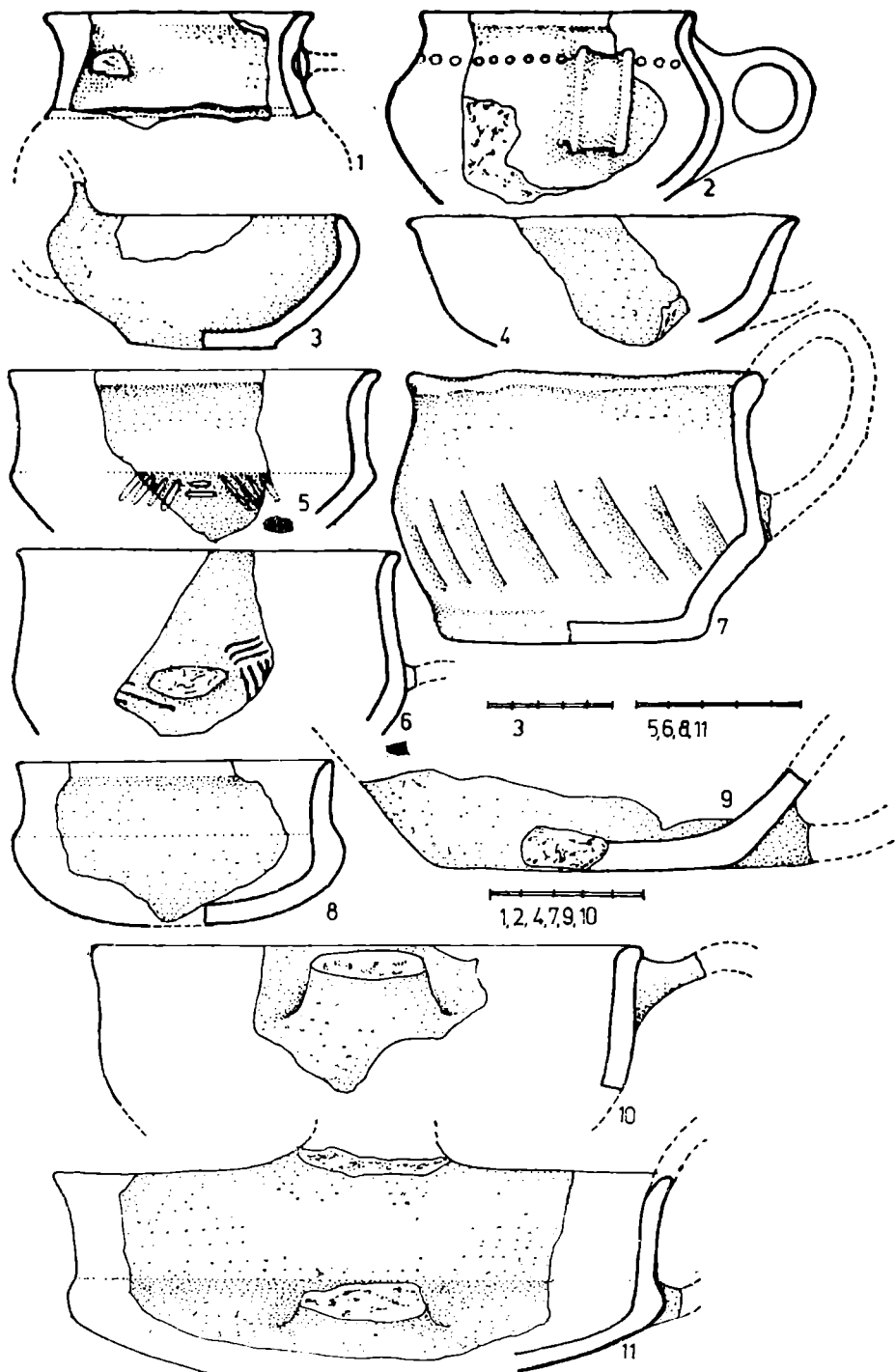

Fig. 7. Cești, cări, 1—6, 8—11 Grănicești; 7. Cucorâni

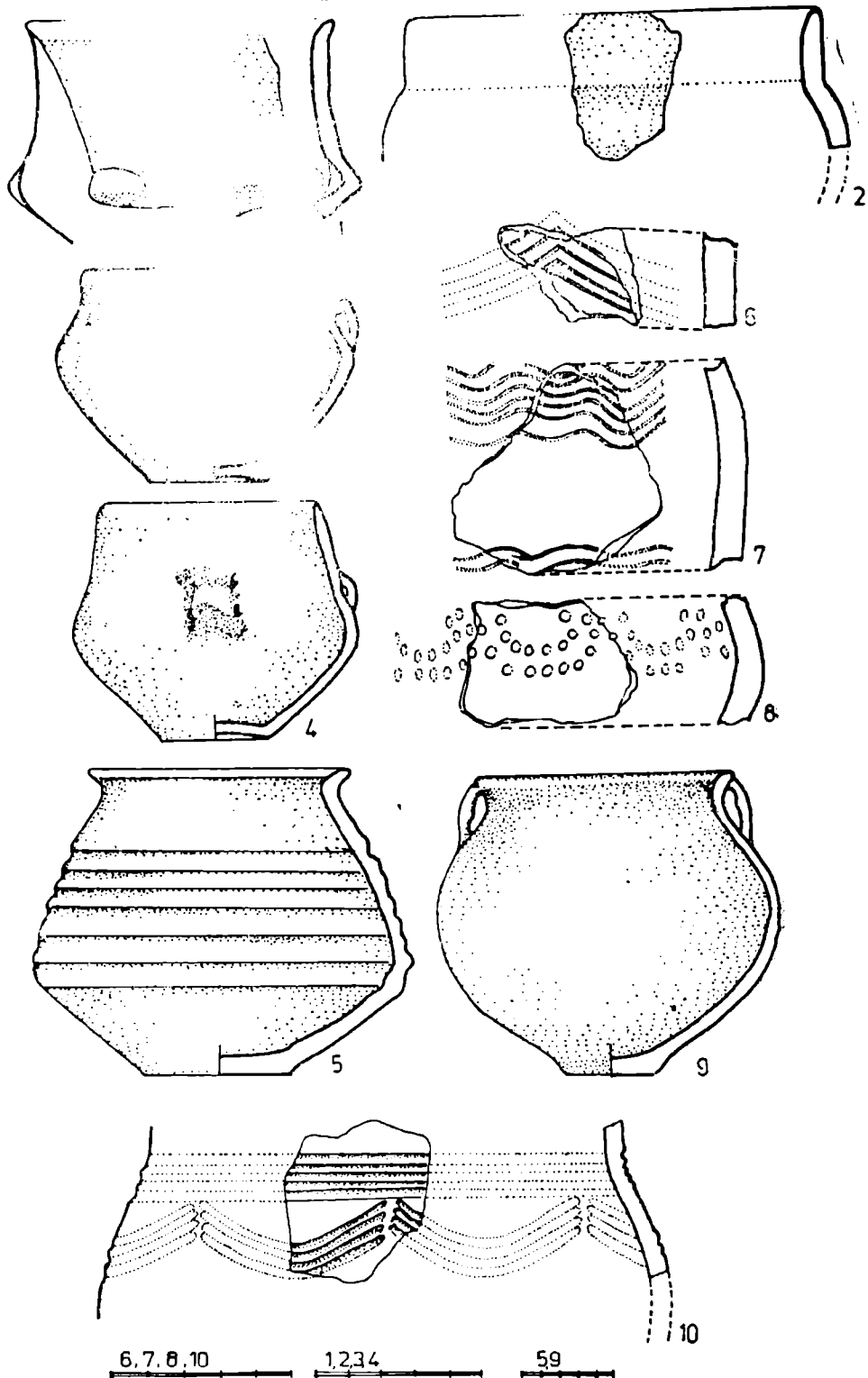

Fig. 8. Puhare (1-2), vas bitronconic (5), forme deosebite (3-4, 9), formă incertă (10), forme nedeterminate (6-8). 1-2, 6-8, 10 Grănicești; 3-5, 9 Cucorâni.

lande, sau cu fascicule de incizii vălurite, uneori dispuse în mai multe registre. Alte fragmente sînt ornamentate cu șiruri paralele de gropițe, dispuse orizontal sau în ghirlande (fig. 8/6—8 : Grănicești).

UNELTE, ARME, OBIECTE DE UZ CASNIC

Prelucrarea silexului este dovedită prin descoperirea în așezarea de la Grănicești a unor bucăți, uneori destul de mari, de silex brut, precum și a unor percutoare, nuclee și a numeroase așchii de silex a.buriu sau cenușiu, originar din zona Prutului sau a Nistrului superior. Obiectele finite sînt reprezentate prin cuțite curbe, lame, răzuitoare, virfuri de săgeți triunghiulare. Din *piatră* s-au mai confecționat rîșnițe, cute, lustruitoare, percutoare. Relativa bogăție și varietate a inventarului litic, observat în Hallstattul timpuriu est- și nord-est carpatic în general³⁷, își are explicația, probabil, nu numai în abundența și buna calitate a materiei prime (a silexului în special) și în puternicele tradiții moștenite din epoca precedentă³⁸, dar și în activitatea metalurgică mai modestă, în comparație cu cea practică în spațiul intracarpatic.

Dovezile pentru *prelucrarea osului și cornului* sînt mai sărăcicioase, putînd fi menționate un străpungător, un buton și câteva obiecte de destinație nesigură (Grănicești).

Obiectele de lut ars sînt mai numeroase: așa-zisele „greutăți” masive, de formă tronconică, cu urme de ardere, utilizate probabil la prepararea hranei pe vetrele de foc³⁹; greutăți de aceeași formă dar mai mici, care au putut fi folosite la războaiele de țesut; fusaiole; câteva piese întrucîtva asemănătoare dar poate pot fi considerate, eventual, modele de roți de car. Se mai poate menționa o lingură de turnat cu minier tubular și câteva bile (Grănicești).

PLASTICA

În așezarea de la Grănicești au fost descoperite 35 de statuete zoomorfe întregi sau fragmentare. Piesele sînt modelate cu multă îndemnare, stilizate, dar cu un deosebit simț realist, redînd caracteristicile esențiale ale animalelor. Specia reprezentată a putut fi stabilită în cazul a 22 piese întregi sau fragmente caracteristice, deosebindu-se 15 corăute mari (poate și mici), 5 cai și 2 porci — deci numai animale domestice (fig. 9/1—4). În cea ce privește *funcția* statuetelelor, nu este, poate, întîmpînd faptul că din cele 35 de piese 19 (54,29%) provin din bordeiul 1 și 2, respectiv din preajma vetrei de lîngă ele. Se poate presupune, deci, o legătură între locuințe și vetre, pe de o parte, și statuetele, pe de altă parte, legătură care le asigură acestor piese un anumit rol în credințele și practicile religioase ale comunității. Statuetele pot fi considerate, astfel, obiecte de cult, folosite cu prilejul unor ceremonii menite să asigure fecunditatea animalelor și înmulțirea turmei. Această concluzie este întărită și prin descoperirea în așezarea de la Lechința de Mureș, într-o groapă, a 11 statuete zoomorfe, reprezentînd aceleași animale domestice, și a două vase întregi, constituind probabil o ofrandă⁴⁰.

³⁷ A. I. Meljukova, MIA, 64, 1958, p. 63; I. K. Svešnikov, *op. cit.*, în nota 2, pl. I/14; S. S. Berezanska, în *Arheologija Ukrainskoi RSR*, 1, Kiev, 1971, p. 394—404, fig. 113/1—2; 114/2—4, 7—8; V. I. Il'inska, A. I. Terenožkin, *ibidem*, 2, 1971, p. 28—33, fig. 9/6—7, 14; L. I. Krušel'nicka, *Pivnične Prikarpattja i zahidna Volin za dobi rannogo zaliza*, p. 34, 55, fig. 9/12—13; idem, *ActaArchCarp*, 19, 1979, p. 93, fig. 1/2 ș.a.

³⁸ A. C. Florescu, *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 157—159; A. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 69—82; E. A. Balaguri, în *Arheologija Ukrainskoi RSR*, 1, p. 385—393, fig. 100/13—25; 103/10, 12, 14, 16; S. Teodor, Suceava, 6—7, 1979—1980, p. 46, 48.

³⁹ G. I. Smirnova, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 365—366.

⁴⁰ K. Horedt, *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 532, 534.

METALURGIA

Din aria grupului Grănicеști nu se cunosc încă dovezi directe (tipare de turnat, turte de bronz etc.) pentru metalurgia bronzului. De asemenea, în așezările cercetate pînă acum nu au fost descoperite obiecte de bronz. Doar din necropole provin cîteva obiecte de podoabă: la Volovăț au fost descoperite trei ace fragmentare, iar la Cucorăni un fragment de brătară. Se cunosc, în schimb, trei depozite de bronzuri: de la Basarabi (compoziție nesigură, fază neprecizată)⁴¹, Dersca, conținînd inițial 12 seceri cu cîrlig (fază neprecizată)⁴² și Todirești, din care făceau parte, de asemenea, 12 seceri cu cîrlig, dintre care se mai păstrează două (B D—Ha A)⁴³. Sînt mai numeroase descoperirile izolate de obiecte de bronz, atestînd tipuri ca: seceri cu cîrlig și cu buton, celturi, vîrfuri de lance și de săgeată, spirale etc.)⁴⁴. Menționăm în mod deosebit un cuțit de fier, cu miner de bronz, descoperit la Corni⁴⁵. În ceea ce privește obiectele de fier, ele se limitează la un cuțit întreg și altul fragmentar, provenite din așezarea de la Grănicеști. Este posibil ca și un alt cuțit, descoperit mai de muț în necropola de la Volovăț, să aparțină unui moment din Hallstattul timpuriu⁴⁶.

EVOLUȚIA

Stabilirea evoluției culturii Gáva-Holihradly în spațiul nord-est carpatic este mult înlesnită de stratigrafia verticală și orizontală a așezării de la Mahala, de lângă Cernăuți. Au fost precizate aici două faze ale acestei culturi, reprezentate de straturile III și IV, care suprapun stratul cu două niveluri (II a—b), aparținînd culturii Noua. Faza Gáva-Holihradly timpurie de tip Mahala III, datată de G. Smirnova în sec. XI î.e.n., se caracterizează, alături de ceramica canelată, prin borcane și alte vase ornamentate cu striuri, incizii, șiruri de gropițe și prin inexistența decorului briielor alveolate. Dintre vasele bitronconice-pintecoașe caracteristic este tipul pe care noi l-am numit 3 A. În faza tîrzie, Mahala IV, datată de aceeași cercetătoare în sec. IX—VIII î.e.n., decorul incizat este necunoscut, striurile dispar aproape cu totul, în schimb pe borcane apare ornamentul în formă de briie alveolate. În locul vaselor de tip 3 A devin caracteristice cele cu un aspect pronunțat bitronconic (3 B)⁴⁷. După cum reiese și din schema stratigrafică-cronologică publicată de G. Smirnova, între cele două faze atestate la Mahala ar trebui să existe o etapă intermediară⁴⁸. Este evident, pe de altă parte, că faza Mahala III nu reprezintă faza cea mai veche a culturii Gáva-Holihradly: lipsesc de aici așa-zisele aifore prevăzute cu proeminențe hipertrofiate, goale în interior, ornamentate cu caneluri concentrice (tipul 3 C din clasificarea noastră), numite uneori și de tip Gáva-Lăpuș⁴⁹.

⁴¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România, București, 1977*, p. 152.

⁴² *Ibidem*, p. 153.

⁴³ M. Ignat, *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 142.

⁴⁴ A se vedea fig. 1 și M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, 4, 1953, 3—4, p. 465, 467 (Preutești: 1 celt; Rotunda: 1 celt; Vlădeni: 1 celt); idem, *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 260 (Preutești: 1 celt; Șcheia, mun. Suceava: 1 seceră cu buton); A. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.* în nota 17, p. 278 (Tudora: 1 celt); M. Ignat, *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 140—141 (Dumbrăveni: 3 celturi; Fălticeni: 1 celt; Grămești: 1 fragment celt; Liteni: 1 seceră cu cîrlig; Merești: 1 vîrf de lance; Părhăuți: 1 celt; Suceava: 1 spirală de bronz — poate spirala laterală a unei fibule de tip passementerie). Potrivit informațiilor primite de la prof. N. Mocanu, la Dumbrăveni a fost descoperit și un alt patrulea celt. Unele dintre obiectele de bronz, menționate în notele 41—44, pot să aparțină și epocii tîrzii a bronzului.

⁴⁵ M. Ignat, *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 139—140, fig. 4.

⁴⁶ Idem, *Suceava*, 5, 1978, p. 110, 116, nota 27.

⁴⁷ G. I. Smirnova, *SCIV*, 25, 1974, 3, p. 372—376; idem, *Problemy Archeologii*, 2, 1978, p. 68, 71—72.

⁴⁸ G. I. Smirnova, *Problemy Archeologii*, 2, 1978, p. 68 (tabel).

⁴⁹ Idem, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 377, 379; idem, *Problemy Archeologii*, 2, 1978, p. 71—72.

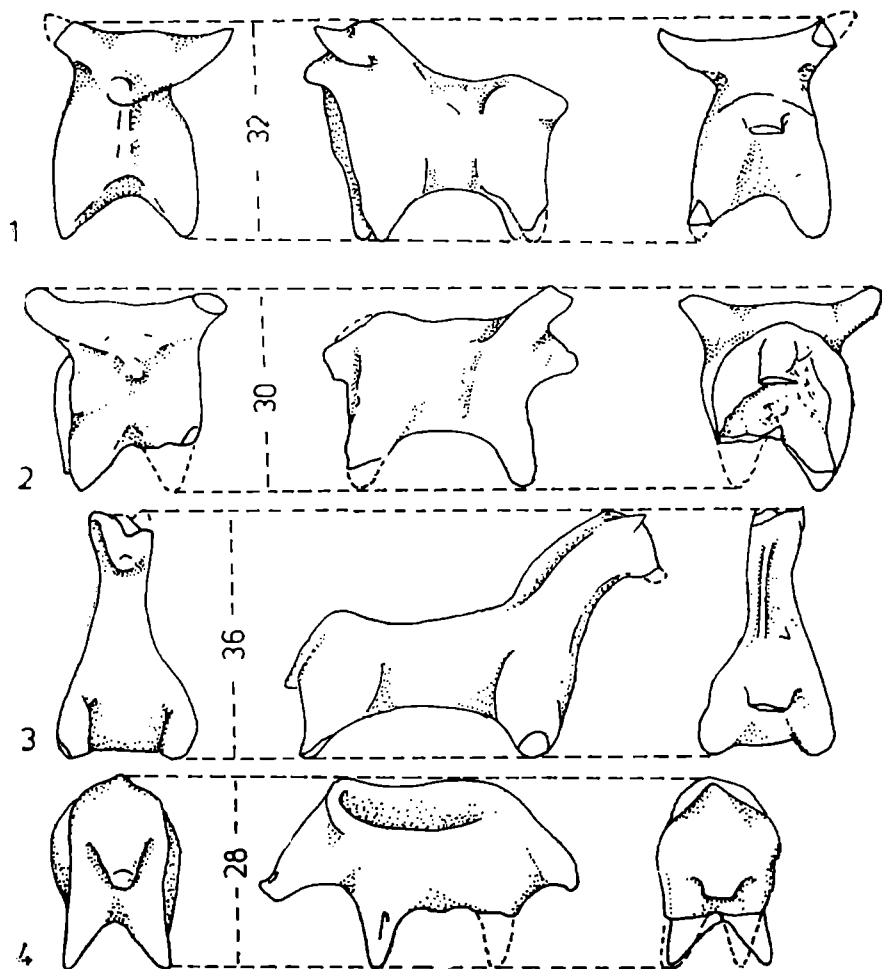

Fig. 9. Statuete zoomorfe. 1—4 Grănicești.

Pe baza acestor date stratigrafice-tipologice, așezarea de la Grănicești, probabil și cea de la Preutești, ca și necropola de la Volovăț, pot fi încadrate, în linii mari, în faza reprezentată de stratul Mahala III. Atestarea, poate surprinzătoare, a vasului de tip 3 C la Grănicești indică însă nu numai anterioritatea acestei așezări față de cea de la Mahala, dar și cea mai veche etapă a culturii Gáva-Holíhrady, identificată pînă acum în spațiul extracarpatic. Această etapă poate fi datată, probabil, încă în prima jumătate sau, cel târziu, către mijlocul perioadei Halstatt A. Răspîndirea culturii Gáva-Holíhrady în această zonă a avut loc, după toate probabilitățile, dinspre Depresiunea Maramureșului și a Lăpușului, antrenînd și unele elemente ale grupului Lăpuș. În felul acesta ar putea fi explicate unele trăsături înrudite între acest grup din urmă și faza timpurie a culturii Gáva-Holíhrady (vase de tip 1, 2 A și C, 3 A și C, unele variante de cești, decorul striat, folosirea canelurilor și a fațetelor, lipsa briului alveolat,

dubla culoare a unor vase, anumite elemente ale ritului și ritualului funerar, caracteristice necropolei tumulare de la Volovăț etc.)⁵⁰.

În ceea ce privește necropola de la Volovăț, descoperirea în tumulul 6 a unui fragment de borcan ornamentat cu briu crestă⁵¹ sugerează că unele monumente funerare de aici ar putea să aparțină unei faze mai recente față de Grănițești și Maha'a III. Prezența la Botoșana a decorului incizat vălurit și abundența ceramicii ornate cu striuri, dar și apariția sporadică a briielor alveolate (uneori combinate cu striuri!)⁵² indică, credem, o etapă de tranziție între fazele Maha'a III și IV, poate tot în limitele perioadei Hallstatt A. Datarea în Hallstatt A a începuturilor grupului Grănițești se poate sprijini și pe unele obiecte de bronz, dintre care se remarcă în mod deosebit cuțitul de fier cu miner de bronz, prevăzut cu disc și nervuri orizontale, frumos ornamentat cu motive spiralice, care a aparținut inițial, probabil, unei săbii de tip Liptau⁵³. Aceste etape mai vechi ale evoluției grupului Grănițești pot fi considerate, în mare, contemporane cu faza timpurie a culturii Gáva din regiunea Tisei (admițând, firește, o oarecare întârziere față de aria originară)⁵⁴, precum și cu faza numită „Gáva-Reci” din Podișul Transilvaniei⁵⁵.

Necropola de la Cucorâni aparține probabil unei perioade mai târzii. Trăsăturile ritului și ale ritualului funerar sînt foarte apropiate de cele constatate în cimitirul de la Taktabáj din Ungaria⁵⁶, una dintre urnele de la Cucorâni (fig. 8/5) avînd, dealtfel, o perfectă corespondență în acest cimitir⁵⁷. Necropola de la Taktabáj, datată pe baza unei Blattbügelfibel în Hallstatt B 1, marchează faza Gáva târzie în Cimpia Tisei⁵⁸, unde această cultură își încheie evoluția în cursul secolului IX î.e.n.⁵⁹. Analogiile din Ucraina și Polonia ale vaselor de tip Lausitz descoperite la Cucorâni (fig. 8/3—4) sînt datate, de asemenea, în Ha B⁶⁰, perioadă în limitele căreia poate fi încadrată, deci, această necropolă.

Cele mai bune corespondențe pentru faza Maha'a IV le oferă bogatul material ceramic descoperit la Siliștea Nouă⁶¹, caracterizat prin lipsa decorului incizat, raritatea decorului striat (două fragmente), abundența borcanelor ornate cu briie alveolate și a vaselor pronunțat bitronconice (tip 3 B), lipsa vaselor de tip 3 A etc. Aceleași etape târzii aparțin probabil și descoperirile ceramice de la Hăntăști, Liteni (com. Moara), Vorniceni Mici, Zaharești⁶². Cîteva

⁵⁰ Cf. C. Kacsó, *Dacia*, NS, 19, 1975, p. 55—62, fig. 5—7; 10/1; 12/1—2; 13/1, 3; 14/2—4; idem, *Necropola tumulară de la Lăpuș* (Rezumatul tezei de doctorat), Cluj, 1981, p. 6—8, 15, 20—22.

⁵¹ M. Ignat, *Suceava*, 5, 1978, p. 119.

⁵² S. Teodor, *Suceava*, 6—7, 1970—1980, fig. 2/2.

⁵³ Cf. nota 45.

⁵⁴ În legătură cu începuturile culturii Gáva în aria sa de formare, a se vedea, recent, T. Kemenczei, în *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W. A. von Brunn*, Mainz, 1981, p. 151—161; idem, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 281; idem, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, p. 314—315 și fig. 1 (tabel cronologic); idem, *FoliaArch*, 33, 1982, p. 90—91.

⁵⁵ S. Morintz, *Revist*, 30, 1977, 8, p. 1481. Paralelismul Maha'a III — Reci (I) a fost scos în evidență și de G. I. Smirnova, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 376.

⁵⁶ T. Kemenczei, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 278; idem, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, p. 315, fig. 7/1—7.

⁵⁷ *Ibidem* (*Südosteuropa...*), fig. 7/1.

⁵⁸ T. Kemenczei, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 281, 283; idem, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, p. 315.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 277, 284—285 (*Südzone...*), respectiv 315 (*Südosteuropa...*).

⁶⁰ Cf. nota 34. Unele complexe din care provin asemenea vase ating, conform datărilor din Polonia, și perioada Hallstatt C.

⁶¹ Mulțumim, și pe această cale, colegului N. Ursulescu pentru permisiunea de a studia aceste materiale.

⁶² Hăntăști: recunoaștere arheologică M. Ignat; Liteni, Vorniceni Mici, Zaharești: cercetări de suprafață E. I. Emandi

celturi tipice pentru perioada Ha B, inclusiv Ha B 3 (Părhăuți)⁶³, susțin și ele supraviețuirea grupului Grănicești și în cursul acestei perioade. Această fază timpurie din spațiul extracarpatic este, cel puțin parțial, ulterioară sfârșitului culturii Gáva din Cîmpia Tisei și contemporană cu apariția, acolo, a grupului „prescitic” de tip Mezöcsát⁶⁴. Această perioadă este, de asemenea, măcar în parte, contemporană cu așa numitul „orizont” Somotor (II) din Slovacia răsăriteană și din Ucraina Transcarpatică⁶⁵, precum și cu faza „Gáva-Medias” din Transilvania⁶⁶.

În ceea ce privește sfârșitul grupului Grănicești, nu dispunem de date sigure. Cultura Basarabi, răspîdită, spre nord, pînă în valea Mureșului, respectiv partea de sud a Moldovei și datată în secolele VIII—VII î.e.n.⁶⁷, nu este documentată în Podișul Sucevei. Descoperiri post-Gáva-Holíhrady apar aici abia începînd cu sec. VI î.e.n.⁶⁸. Nu este exclus, în felul acesta, ca evoluția culturii Gáva-Holíhrady să se prelungească și în aria grupului Grănicești pînă în Hallstattul mijlociu, fenomen observat atît în unele regiuni ale Transilvaniei cît și în vestul Ucrainei. Această ipoteză este susținută de observația că în nivelele timpurii ale unor așezări Gáva-Holíhrady din Transilvania, la Teleac de pildă⁶⁹, apar fragmente ceramice de tip Basarabi, dovedind contemporaneitatea, la un moment dat, a celor două culturi. Putem cita, în același sens, și faptul că în unele monumente Gáva-Holíhrady timpurii din Ucraina de astăzi, cum este necropola de la Ostrița de lângă Cernăuți, datată de G. Smirnova către mijlocul sau în a doua jumătate a secolului VII î.e.n., apar și vase analoage cu cele descoperite în așezarea și necropola de la Șoldănești⁷⁰, corespunzînd culturii Basarabi din România⁷¹. Elemente Basarabi, antrenate pînă în vestul Podoliei de un curent venit dinspre sud-est, au fost atestate, alături de componenta locală, de tip Gáva-Holíhrady timpurie, și în grupul „prescitic” timpriu Neporotovo, recent definit⁷². Mai mult, tradițiile culturilor locale, Gáva-Holíhrady, Lausitz și Wysocko se resimt destul de puternic, alături de elementul răsăritean, chiar și în grupul „scitic timpuriu” din vestul Podoliei și nordul Bucovinei, care își începe evoluția spre sfârșitul secolului VII î.e.n. sau în prima jumătate a celui următor⁷³.

⁶³ M. Ignat, *Thraco-Dacia*, 2, 1981, p. 141, fig. 5/5.

⁶⁴ E. Patek, *ÉvkSzeged*, 1966—1967, p. 101—107; idem, în *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bratislava, 1974, p. 337—362; idem, *Situla*, 1980, p. 160—163; T. Kemenczei, în *Die Hallstattkultur*, Linz, 1981, p. 79—92; idem, în *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, Budapesta, 1981, p. 29—41.

⁶⁵ J. Paulik, *op. cit.* în nota 33, p. 42—43; Smirnova, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 373—377; T. Kemenczei, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 277 și nota 13 (bibliografie).

⁶⁶ S. Morintz, *RevIst*, 30, 1977, 8, p. 1481. G. I. Smirnova paralelizează Mahala IV cu Medias, în special nivelurile I—II (*SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 376—377). Cf. și E. Zaharia, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 83—104.

⁶⁷ A. Vușpe, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 105—132, fig. 11 (hartă); idem, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 115—123, fig. 1 (hartă); idem, *The Journal of Indo-European Studies*, 2, 1974, p. 1—21; idem, *Oltenia. Studii și Comunicări. Istorie*, 1974, p. 25—28; idem, *RevIst*, 32, 1979, p. 2265, 2270—2271. Cf. și A. László, *Cercetări Istorie*, 7, 1975, 71—72 și nota 98; idem *op. cit.* în nota 10, p. 186—187.

⁶⁸ M. Ignat, *Thraco-Dacia*, 1, 1976, p. 105; idem, *Suceava*, 5, 1978, p. 120—124.

⁶⁹ V. Vasiliev, *ActaMN*, 20, 1983, p. 45, 51—53.

⁷⁰ G. I. Smirnova, *Archeologičeskij Sbornik*, 15, 1973, p. 7—11.

⁷¹ A. Vușpe, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 104, 117; A. I. Meljukova, *SA*, 1972, 1, p. 62—66.

⁷² L. I. Kruše'nicka, *ActaArchCarp*, 19, 1979, p. 89—92.

⁷³ *Ibidem*, p. 94; G. I. Smirnova, *Trudy Gos. Ermitaža*, 20, 1979, p. 62—64.

EINE FRÜHHALLSTATTZEITLICHE GRUPPE AUF DER HOCHEBENE VON SUCEAVA

Zusammenfassung

Beginnend mit den siebziger Jahren konnte eine Gruppe des umfassenden Gáva-Holihrady Kulturkreises (für die wir die Bezeichnung Grănicești — Gruppe vorgeschlagen haben) auch im Nord-Western der Moldau, in der Suceava — Hochebene, also in unmittelbarer Nachbarschaft jener aus dem Ukrainischen Vorkarpatenland, festgestellt werden. Vorliegende Arbeit bietet die wichtigsten Ergebnisse, die in den letzten 15 Jahren in der Erforschung dieser Gruppe, die hier auf die Noua-Kultur der späten Bronzezeit folgt, erzielt wurden. Es wurden untersucht: Siedlungen (befestigte und offene), Wohnungen (in die Erde eingebaute Hütten und auf dem Erdboden erbaute Wohnungen), Bestattungssitten (Brandbestattung in Urnengravern auf Hügel — oder Flachgräberfeldern), Lebensweise, Wirtschaft, Keramik (Verarbeitungstechnik, Formen und Verzierung), Werkzeuge, Waffen, Haushaltgeräte, Tierstatuetten, Herkunft und Entwicklung. Diesbezüglich ist zu bemerken, dass in der Entwicklung dieser Gruppe wenigstens zwei Phasen unterschieden werden können. Die durch die Siedlung von Grănicești und die Hügelnekropole von Vo'ovăț vertretene frühere Phase beginnt schon in der Hallstatt A Periode, mit einer gewissen Verspätung gegenüber dem ursprünglichen Verbreitungsgebiet. Die Keramik der Siedlung von Botoșana weist auf eine Übergangsetappe, vielleicht ebenfalls innerhalb der Hallstatt A Periode, hin. Die durch die Siedlung von Siliștea Nouă und das Flachgräberfeld von Cucorăni vertretene spätere Phase dauert wahrscheinlich bis Ende der Hallstatt B Periode oder sogar bis in die Hallstatt C Periode an, als die Gáva-Kultur in der Theissregion ihre Entwicklung schon abgeschlossen hatte und von der „vorskytischen“ Gruppe abgelöst worden war.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Verbreitung der Gáva-Holihrady Kultur in der Suceava—Hochebene. I Siedlungen, II Gräberfelder, III bronzene Hort- und Einzelfunde.
- Abb. 2. Töpfe und sackförmige Gefäße. 1—4 Grănicești, 5 Siliștea Nouă.
- Abb. 3. Schüsseln. 1—8 Grănicești.
- Abb. 4. Doppelkonische-bauchige Gefäße. 1—3 Grănicești.
- Abb. 5. Doppelkonische-bauchige Gefäße (3 : Sonderform C). 1—2 Grănicești, 3 Moara.
- Abb. 6. Gefäße mit gewelltem Rand. 1—7 Grănicești.
- Abb. 7. Tassen, Schalen. 1—6, 8—11 Grănicești, 7 Cucorăni.
- Abb. 8. Becher (1—2), doppelkonisches Gefäß (5), Sonderformen (3—4, 9), unbestimmte Formen (6—8, 10). 1—2, 6—8, 10 Grănicești, 3—5, 9 Cucorăni.
- Abb. 9. Tierstatuetten. 1—4 Grănicești.